

Piltmõistatused kui vaimukas koolifolkloor

Traditsioonid ja improvisatsioon

Piret Voolaid

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna assistent

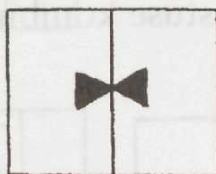
Ühe osa inimeste emakeelsest vaimuelust moodustab rahvaluule. Nii nagu muutub kogu meie elu, muutub pidevalt ka vaimne pärand. Muutunud on ka üks rahvaluule liikidest – mõistatused.

Klassikalised mõistatused oma traditsioonilisel kujul on tänapäeval taandumas surnud folkloori seisusesse ja juurde neid enam ei teki. Loodus aga teatavasti tühja kohta ei salli ja nii on vanu mõistatusi juba mitu aastakümnet tagasi elavalt asendama asunud tänapäeva mõistatused – keerdküsimused (*Miks liputab koer saba? – Sest saba ei saa koera liputada*), sõnamängud (*Missuguseid pükse ei panda jalga? – Argpükse*), valemid (*SAA 1X5A2? – Saa ükskord viisakaks*), lühendid (*ETA? – Eeslid tulevad appi*) jmt uuemad mõistatusvormid.

Eelkõige lastefolkloori kuuluvaid omapärasemaid tänapäeva mõistatuse näiteid on reebused ehk piltmõistatused, mis – nagu tavamõistatusedki – koosnevad küsimusest ja vastusest. Erinevalt harjumuspärasest rahvaluulest, mis on suuline, on reebuste puhul aga tegemist kirjaliku tekstiga. Küsimuse poole moodustab paberile joonistatud (tavaliselt raamitud) minimalistlik pilt koos selle juurde esitatud küsimusega *Mis on pildil?*, vastuseks on aga pildil oleva nähtuse, eseme, tegevuse, olukorra ühe sõna või lausena antud kujundlik kirjeldus.

Näited:

Mis on pildil?

Kodaniku lips jäi
lifti ukse vahele.

Mis on pildil?

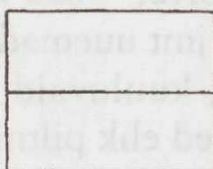
Kaelkirjak neelas
telefoni alla.

Eesti Kirjandusmuuseumi eesti rahvaluule arhiivi (edaspidi KM ERA) piltmõistatuste kartoteeki on koondatud kõik rahvaluulekogudes leiduvad piltmõistatused 1960. aastate algusest tänapäevani välja. Umbes 7500 piltmõistatust sisaldav kartoteek on Eesti Kultuurkapitali toetusel loodetavasti peagi elektroonilise andmebaasi kuju võtmas, mis võimaldab juba lähitulevikus huvilistele hõlpsa ligipääsu meie koolilaste piltmõistatuste repertuaarile.

Kartoteegis leiduvad piltmõistatused jagunevad tüüpideks – mingite tunnuste alusel sarnastest variantidest üldistatud kogumiteks. Kokku on selliseid tüüpe umbkaudu 600.

Reebuste kujundlikkus

Kaugeltki mitte igat pilti ei pea rahvaluuleuurijad piltmõistatuseks. Mis teeb ühe pildi lisaks pilt-küsimus-vastus-vormile piltmõistatuseks? Olulisim element rahvaluule seisukohalt on kujundlikkus. Piltmõistatuse puhul väljendub kujundlikkus kõige üldisemas plaanis lihtsa pildikriitselduse kohta (mille paberile visandamisega saab hakkama kõige algajam joonistaja) antava mitmetähendusliku vastuse teisetähenduslikus osas. Lihtsamalt öeldes joonistate raami, tõmbate selle keskele horisontaalse joone ning küsite teistelt: *Mis see on?*

Vastuse *Joon* peale (mis faktiliselt on samuti õige) piltmõistatuste uurija särama ei lähe, küll aga rõõmustavad teda järgmised piltmõistatuste kartoteegis leiduvad vastused: *Mees veab kitse*, *pildile jäi ainult nööri*; *Postkaart*; *Raamat küliliasendis* jne. Esmapilgul tavaline kriips saab vastavasse loogikamehhanismi nihkudes hoopis teise tähenduse. Tõepoolest, üks kriips võibki ju ükskõik mida tähendada.

Agas joonistage pildiraami sisse luud ja küsige uuesti: *Mis see on?* Vastus *Luud* ei kõida kedagi ning selline pildi-vastuse kombinatsioon pole ka rahvaluuleteaduse uurimisobjekt.

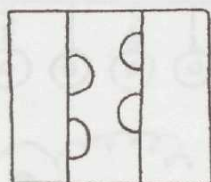
Vastus *Baba-Jagaa lendab turule* ja vastupidises suunas joonistatud luud koos vastusega *Baba-Jagaa lendab koju tagasi* sisaldavad kujundlikus mõttes juba mõndagi. See *mõndagi* – piltmõistatuse kujund – on püüd näha primitiivses joonistuses üksühesest otsekäsitlusest enamat ning näidata, et üht asja on võimalik mitmeti mõista.

Sellise kujundlikkuse tingib ka piltmõistatuse loomise põhimõte: joonistatakse vaid osa tervikust ning graafiline kujutis on väga napp ja lihtne, võimaldades vaevalt oodatavat vastust ära arvata. Välja arvatud muidugi juhul, kui vastaja seda juba varem kuulnud pole.

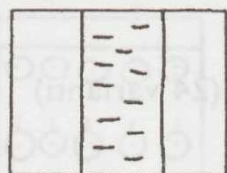
Traditsioon

Traditsioonilisus on samuti oluline rahvaluule tunnus. Nii võib eespool näitena kasutatud joonega pildil olla mitu eri vastust, ent kartooteegi materjali põhjal saab julgelt väita, et välja on kujunenud traditsiooniliselt levinuim: *Mees veab kitse*. Traditsioon ja improvisatsioon toimivad vastanditena. Traditsioon püüab säilitada teksti muutumatult – kui keegi on mingi teksti omandanud, siis ta seda sel kujul ka kasutab. Kui aga tekst kasutuses teiseneb, saabki rääkida improvisatsioonist. Piltmõistatuste puhul võib improvisatsiooni jälgida mitmes kihistuses: samas tüübis või tekstis võivad muutused tekkida eri aegadel, äärmuslikum variant on seejuures liigi sees vanalt aluselt tekkivad uued iseseisvad tüübid.

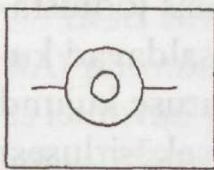
Piltmõistatuste traditsioonilisus ilmneb levikus. Iga rahvaluuležanri puhul on žanrisisesi esindatud nii enam levinud kui ka vähem levinud tüübid. Parema arusaadavuse huvides võib eri piltmõistatuste tüübid (sarnaste variantide kogumid) nii-öelda kaalule asetada – alla vajub kaalukauss enam levinud tüüpide all. Eesti koolilaste hulgas on tuntumad järgmised tüübid:

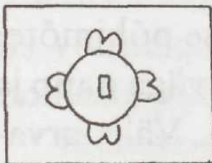
Karu ronib puu otsa (710 varianti)

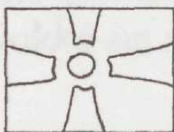
Kaelkirjak akna taga/kasepuu akna taga (689 varianti)

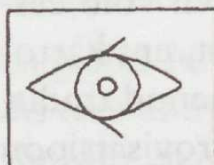
Kauboi sõidab rattaga (542 varianti)

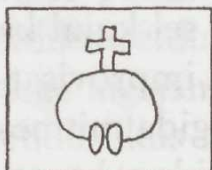
Neli meest otsivad laua alla kukkunud kaarti (285 varianti)

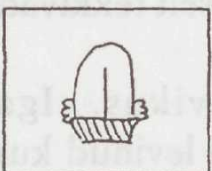
Neli elevanti nuusutavad apelsini (269 varianti)

Kauboi sõidab paadiga (185 varianti)

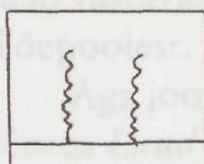
Vanamutt palvetab risti ees (114 varianti)

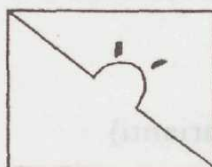
Naine peseb jalgu (154 varianti)

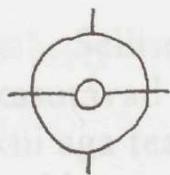
Neeger pimedas toas (117 varianti)

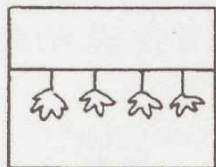
Hauakaevajad suitsetavad (23 varianti)

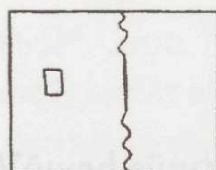
Sääsk näitab oma sõbratarile viimast töökohta (24 varianti)

Baleriin pealtvaates (16 varianti)

Paradiisis on pesupäev (15 varianti)

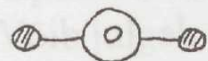

Joodik möödub politseijaoskonnast (10 varianti)

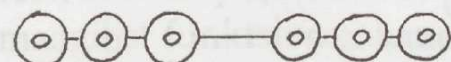
Arhiivimaterjali hulgas levinumad (ehk suuremad) tüübid on traditsiooniliselt tugevamad, muutumist ehk improvisatsiooni kohtame siin žanri sees, lapsed teavad kindla pildi juurde just konkreetset vastust.

Improvisatsioon

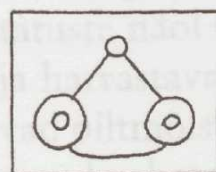
Kaalu teises otsas asetsevad tüübid, mis pole levikult suured ning võivad sisaldada ainult üht varianti. Sellised on näiteks:

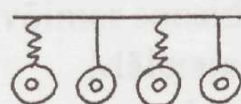
Mehhiklane kannab vett (4 varianti)

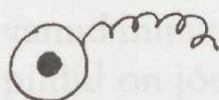
Kauboid veavad köit (4 varianti)

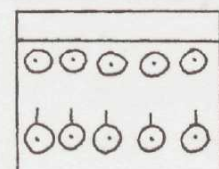
Kauboid tantsivad (3 varianti)

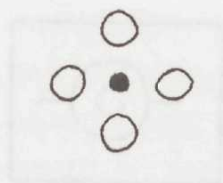
Neli kauboid WCs, üks räägib anekdooti, mida üks on kuulnud ja kaks ei tea (7 varianti)

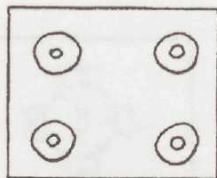
Kauboi suitsetab (5 varianti)

Kauboid hukkamisel (1 variant)

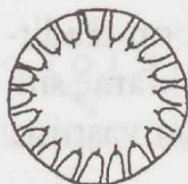
Valged vahivad musta (1 variant)

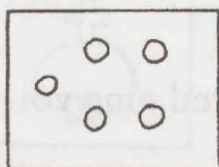
D'Artagnan ja kolm musketäri (1 variant)

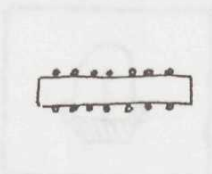
Päevitusriietes muna (2 varianti)

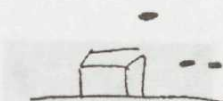
Naised kummardavad vanni kohal (2 varianti)

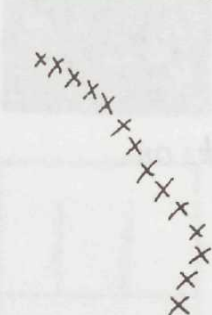
Elevant selili basseinis (7 varianti)

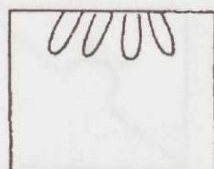
Sipelgad veavad palki (1 variant)

Isakass teeb emakassile silma (2 varianti)

Sajajalgsel on pissihäda (2 varianti)

Lehm keldri akna taga (2 varianti)

Sellised mõne variandiga tüübid on improvisatoorsed. Lapsed kasutavad ennekõike ikka traditsioonilisi, juba tuntud piltmõistatusi, kui aga teadmised otsas, hakkavad neid ise juurde looma. Nii sünnivad ka vanade tüüpide sees uued, ristunud variandid. Näiteks:

Karu kallistab kaelkirjakut.

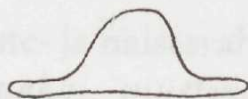
Võivad sündida ka hoopis uued tüübid.

Lõpetuseks

Mis kasu õpilastele-õpetajatele neist piltmõistatustest ja tänapäevamõistatustest üldse on? Kas ja milleks neid emakeeletundides käsitleda ja lastele täiskasvanutelt nende tegemiste kohta tagasisidet anda?

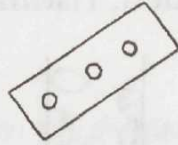
Rahvaluulet on emakeeletundides hea õpetada just tänapäevase materjali tutvustamisega alustades, sest see on elav ja lastele tuttav. Õpilased näevad, et nemad ise ongi rahvaluule tekitajad ja kandjad. Võib julgelt väita, et erinevalt unne vajunud klassikalistest mõistatustest, mis talupojafolklooris täiskasvanute repertuaari kuulusid ja lausa maagilist funktsiooni kandsid (nii aidanud talvine mõistatamine enne talvistepühi ja enne jõuluaega kaasa karjaõnnele), on tänapäevamõistatuste näol tegemist just lastefolklooriga. Ka täiskasvanud tunnevad ja harrastavad neid praegu ikkagi vaid lastega seoses. Lisaks arendavad piltmõistatused laste mõtlemist ja loovust. Poleks paha ka täiskasvanul vahetevahel asju lastepäraselt näha, sellist teistmoodi nägemise võimet soosida ja lapsi loovusele ärgitada.

Mäletate kindlasti Prantsuse kirjaniku Antoine de Saint-Exupéry raamatus „Väike prints” kirjeldatud peategelase kurbust, kui täiskasvanud inimesed tema joonistatud piltide tähendust ei mõistnud. Need pildid on jõudnud ka meie laste piltmõistatusepärimusse ja moodustavad kaks päris produktiivset tüüpi:

See ei ole kübar, nagu arvaks täiskasvanu, vaid hoopis boamadu, kes elevanti seedib.

Ja teine:

Uskuge, see on just lammas, ainult et kasti sees!

Traditsioonilisi piltmõistatusi tundes loovad lapsed uusi. Neist uutest jäävad sõelale vaimult-sisult parimad, mis omakorda rahva (loe: laste) hulgas ringlema lähevad ja end traditsioonilistena kinnistavad. Seega loob traditsioon läbi improvisatsiooni uusi piltmõistatusi ning annab rahvaluuleteadlastele uut uurimisainet.

Soovitusi edasilugemiseks

M. Hiimäe, Eesti piltmõistatuste loomispõhimõtetest. – Lipitud-lapitud, tänapäeva folkloorist. Tartu, 1995, lk 23–32.

E. Kalmre, Banaanil on nohu. Koolibri. Tallinn, 1995.

U. Lipponen, Kilon poliisi ja muita koululaisjuttuja. Helsinki, 1988.